

DOI: <https://doi.org/10.18524/2312–6809.2019.28.165848>

УДК 821.161.2–14:141.72

**ЖІНОЧІ ОБРАЗИ У РАННІЙ ЛІРИЦІ С. ЙОВЕНКО,
І. ЖИЛЕНКО, Г. ЧУБАЧ ТА Н. БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ
(ТИПОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Олена Ляшенко, канд. філол. наук, м. н. с.

*Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
ninasim@ukr.net*

Стаття репрезентує результати аналітичного студіювання типів жіночих образів в гендерно-філософському аспекті. Теоретичну основу даного дослідження складає системно-типологічний підхід до літературного твору і творчості письменника, а також гендерні дослідження у сфері фемінного письма. Аналіз поезій С. Йовенко, І. Жиленко, Г. Чубач та Н. Білоцерківець виявляє семантичні особливості природи конфлікту, які разом із концепцією особистості та системою образно-поетичного висловлювання демонструють завершену структуру жіночого письма.

Ключові слова: жіноча поезія, жіночий образ, системно-типологічний підхід, жінка-герой, жінка-естет, жінка-мати.

Розмірковуючи над різноманіттям жіночих образів у повсякденні, їх феміністичністю та фемінністю, мужністю та тендітністю, виникає питання — а яка ж Вона — Жінка?.. Питання жіночої ідентичності завжди було і є на часі: мало актуальність у 60-ті роки, а згодом і у 70–80-ті роки, коли в українському суспільстві загострилися питання національної ідентичності, коли після конфронтації із дисидентським рухом радянська влада дає можливість писати, створювати й шукати нові шляхи розвитку в культурі, мистецтві й літературі. На шпальтах газет та журналів починають з'являтися нові імена, нові імена жінок-письменниць, що прагнуть відшукати ключ до такої омріяної свободи, рівності, гідності, самоповаги й толерантності. Їх прагнення повсякчас відображаються і в їхній творчості, де вже з'являється новий тип жінки, яка «виявляє незадоволення своїм становищем, прагне самореалізації» [8, 5]. Проте навіть у пострадянський період, зазначає С. Філоненко, «жінка залишається дискримінованою суспільством, побудованим за патріархальною моделлю» [8, 4–5]. Серед таких цікавих і малодосліджуваних представниць «високоосвіченої жіночої еліти» 70–80-х років ХХ століття слід відзначити постаті І. Жиленко, С. Йовенко, Н. Білоцерківець і Г. Чубач.

Мета роботи — виявити типологічні особливості жіночих образів у ранній ліриці українських поеток 70–80-х років, окреслити їх різновиди у жіночому письмі; з'ясувати, як вони виявляються в структурно-функціональних характеристиках як окремих поетичних творів, так і творчості письменниць в цілому; виокремити вироблені пропозиції й підходи до літературознавчого мікроаналізу особливостей жіночих образів в гендерно-філософському аспекті.

Теоретичну основу даного дослідження складає системно-типологічний підхід до літературного твору і творчості письменника, а також гендерні дослідження в сфері фемінного письма. Вихідні положення системного аналізу твору висвітлено у працях вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема теоретичні розробки Л. Гінзбург, М. Кодака, де дослідники вдаються до цілісного аналізу творів та мікроаналізу лірики на рівні тропіки. Дослідження Л. Кулакевич «Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та епічної творчості Світлани Йовенко» [7], С. Філоненко «Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття» [8] та літературно-критичні нариси і гендерні дослідження В. Агеєвої, О. Забужко, Т. Гундорової щодо жіночого письма.

Існує багато підходів для типологічного виокремлення жіночих образів у ліриці. В залежності від того, яку теорію розвиває той чи той критик, на які зарубіжні чи вітчизняні концепти спирається, — розрізняють «жіночу» (фемінну) або «феміністичну» поезію чи прозу. Нам близьке поняття, яке визначає О. Забужко — «феміноцентрична література» [4]. Відтак фокусування такої літератури, зокрема лірики на жінці, її проблемах, її вчинках тощо. І, водночас, виділення таких показових рольових ознак за ціннісно-орієнтаційними спрямуваннями: жінка-герой (діяльна, громадсько-свідома особистість), жінка-естет (жінка-поет — споглядальна, творча особистість) та жінка-мати (соціальна особистість).

Почнемо розгляд з ранньої лірики Світлани Йовенко. Ще в далеких 1960-х роках (за спогадами Богдана Гориня), юна поетеса на вечорі пам'яті І. Франка брала участь у смолоскиповій ході і біля його пам'ятника прочитала свій вірш «Останній монолог Жанни д'Арк» (1963). «Почувши репліку з натовпу: «Националисты манифестацию устроили», з боєм писала: «У мої вісімнадцять трудно збагнути, що українська мова в столиці України — це один з проявів націоналізму» [2]. Така любов до рідної мови, до своєї та національної іден-

тичності були втілені С. Йовенко саме у відомій історико-героїчній постаті.

Поезія «Останній монолог Жанни д'Арк» [5, 99–100] містить у своїй драматичній колізії класичну триєдність — часу, простору і дії. За сюжетом твору відбувається спалення відомої борчині за національну ідею Жанни д'Арк. Вона вимовляє прощальні слова у вигляді монологу-звернення як до своїх катів (в поезії — це влада), так і до свого народу. Вірш свідомо поділений С. Йовенко на дві умовні частини: перша — викривання та засудження безжальних тиранів, а друга — молитва-звернення до народу та майбутніх поколінь. В обидвох частинах поезії героїня постає як вольова, цілеспрямована особистість, яка не мириться із несправедливістю тогочасного суспільного устрою. Психоемоційний стан ліричного героя вже з перших рядків вказує на глибокий внутрішній драматизм і боротьбу. Постійне звернення авторки до анафори з алітераційними сполуками підсилює ефект ненависті й зневаги героїні до уряду: «Ви брешете! Не я бридка чаклунка!» / «Ви зрадники! Без роду, без народу» [5, 99–100]. Водночас рядок «Ви брешете...» утворює ніби своєрідне стилістичне кільце першої частини монологу.

Друга частина — зображує спустошену, знесилену головну героїню, яка молить свій народ не полишати боротьби: «...Мій боже, мій народе, я конаю...Вже облітають звуглені бажанняІз мого серця і зіходять кров'ю Мої слова» [5, 100]. Паузи замовчування, які створюють стилістичне кільце у першому реченні, трагічна метафорика («облітають звуглені бажання», «зболені зіниці») та епітетика («безжально», «безтямно», «несамовито») підсилюють ефект незбагненого кінця. Проте навіть на останніх хвилинах свого життя головна героїня не перестає любити свою Батьківщину, народ, родину:

Для тебе він, родину моя вбога, —
Останнє слово і привіт останній
Твоєї Жанни, що любила надто
Твою свободу, совість, батьківщину...

Усвідомлюючи невідворотність ситуації, Жанна продовжує закликати народ до боротьби: «О, зброї не складай, народе мій... Я бачу полум'я!..» [5, 100]. Лірична героїня до останньої хвилини життя залишається мужньою, дієвою і вірною своїм ідеалам. Для С. Йовенко у подальшій творчості образ борчині стає однією з характерних ознак у зображень різноманітних жіночих персонажів. Чи то вона відома по-

стать — Жанна д'Арк, Леся Українка, міфологічна Ніобея (Ніоба) в одноіменних віршах, чи то — звичайна жінка і мати з поезій («Жінка», «Жінко, завжди маленька», «Нам в дітях народ колисать»). І якщо в першому варіанті — ліричний суб'єкт відпочатку героїчний, стійкий, «і значить: залізний» (С. Йовенко), то в іншому — при зовнішньому ліризмі, м'якості й ніжності у зображенні — жінка «завжди велика вічним клопотом хатнього вогнища, материнством, праведним гнівом і огромом любові, якої не збагнути маленькому світу» [5, 136].

Осмыслиючи першу збірку Н. Білоцерківець «Балада про нескорених» (1976) [1], виявляємо переважну більшість громадянської та громадянсько-філософської лірики, що репрезентує своєрідну данину тогочасному уряду. Проте і серед низки піднесено-патріотичної поезії представлена палітра жіночих образів. В цих образах переважають не героїчні, а більш побутові, соціальні риси, що стосуються сфери любові та самовіддачі: жінка-альтруїст, покірنا жінка, співчутлива жінка, іноді — фаталістка.

Розглянемо для прикладу вірш «Коли б я усе уміла» [1, 19]. Історія «не терпить» умовного способу, проте лірична героїня вдається до мрійливих міркувань: щоб вона зробила, якби вміла. Проте хід її думок вирізняють не егоїстичні, а альтруїстичні наміри:

Жорстких зробила б добрими,
А ледарів — роботящими,
Усіх боягузів — хоробрими,
Хороших людей — ще кращими.

Авторка завершує рядки протиставлень кульмінаційною фразою — «Людина б людину любила, Коли б я усе уміла». На рівні пафосу зберігається певна коректність, жодної декларативності, а на рівні психологізму — загальнолюдськість. Така толерантність у зображенні жіночих образів зберігається у Н. Білоцерківець протягом усієї збірки: прониклива чуттєвість у змалюванні образу матері в поезії «Пісня» [1, 22], яка чекаючи на рідних:

Когось, напевно, вийшла стріти
І, щоб у тьмі не заблудив,
Покрила коси білим цвітом,
Легким, немов домівки дим.

Або загальнолюдське жіноче терпіння, що відтворене у поезії «Доля» [1, 21], де лише у трьох катренах авторка змогла показово вті-

лити вікові стадії жіночого почуття до чоловіка — закоханої дівчини, дружини і вже бабусі. Для підсилення ефекту жіночої покори, С. Йовенко використовує епіфору «І схилилось обличчя її», проте емоційні фарби для окремої вікової стадії різні — сором'язливість, слухняність, втома.

Аналізуючи низку жіночих образів у ранній ліриці І. Жиленко (збірка «Соло на сольфі» [3]), виявляємо авторське бачення ліричної героїні як жінки-естетки, жінки-митця, що не лише спостерігає за навколишнім світом, а й насолоджується його красою та гармонією. Такі спостереження малюють у творчій уяві героїні різноманітні казкові, фантастичні картини, вона (авторка і водночас ліричний суб'єкт) постійно вдається до персоніфікації та метафоризації дійсності.

Природа оживає і набуває як людських рис, так і ознак різноманітних предметів, де «зросла вечірні квітка прохолоди», де «літа корабель гойднувся розпачливо і тихо поплив за вічною течією» і де:

Тераса в виноградному неводі
Пропахла пізньою ожиною,
І сонна річка муліне
Згасає на колінах жінки [3, 68].

Як просто і по-жіночому трепетно вдається І. Жиленко створити атмосферу казкового затишку, описуючи природу напередодні дощу серед передосінніх дач. Епітетика, метафорика не викликають в уяві читача негативних відчуттів бридкої, дощової осені, бо влучно використана кольористика у текстах поезій. Золотава осінь є уособленням «відзолотілої, відгорілої жоржинами маленької станції», переддощовий гомін птахів — «і так печально, ніжно дише між вільхами пташиний плач», а вечірні сутінки — це «юдоль казкових вересневих фей», де «стікають горобинові алеї священно-пурпуровими дощами». Авторка водночас із описами природи змальовує образ самотньої жінки, яка крокує чи то садом, чи то серед дощових дач: «В ній нема ні сміху, ні ридання — Лиш вродлива стишеність печалі» [3, 46]. Таке змалювання ліричної героїні дуже подібне на опис жіночої краси у 130-му сонеті В. Шекспіра (переклад Д. Паламарчука): «І голосу її рівнять не треба До музики, милішої мені, Не знаю про ходу богинь із неба, А кроки милої — цілком земні».

Навіть у такій «тихій» печалі жінка-естетка прекрасна, довершена і гармонійна. Незважаючи на свою самотність, лірична героїня не

дратується нею, вона приймає її, розчиняється в ній, і сама стає тією казковою феєричною німфою зі свого улюбленого саду. І при цьому залишається досить реалістичним персонажем:

Там жінка у червоному жакеті —
Остання квітка, відгомін журби —
Складала мертве листя до букета,
Заглиблюючись в просіку дубів [3, 66].

В жіночі образи в поезіях залюблена не лише авторка, а й сама природа. Вдало підібрана кольористика то вирізняє жінку в природі, то отожднює з нею. Такий стилістичний прийом ще раз підтверджує зосередження І. Жиленко на поетикальній ролі жінки у світі загалом і в ліриці зокрема.

Жіночі образи у збірці Г. Чубач «Журавка» [9] представлені у двох різновидах — поетикальна (жінка-естет, поет) та соціальна (мати, кохана жінка). Образ жінки-поетки метаморфізується у збірці, переходить в образ птаха, зокрема у віршах «Березневість раннього світанку», «Журавка», «Соло, соло...» тощо.

Цей птах — надії, мрії ліричної героїні, можливість жити і творити вільно, бо «Підіймаюся в небо щоранку І в жита опускаюся знов. Моя хата не має ганку, зате має тепло і любов» [9, 3]; «співати» своїх щирих пісень:

Ті птахи, що високо літають,
А звивають гнізда на стерні,
В теплі дні веселої співають,
У холодні — їх пісні сумні... [9, 7].

У своєму прагненні творити жінка-естет замилюється навколишньою природою, яка заколисує, наповнює її і дає сили. У тексті таку навколишню гармонію підкреслюють постійні повтори як окремих рядків, так і катренів:

Березневість раннього світанку
Ще холодить руки ясенам.
Маю в небі синю колисанку
Свому серцю, мріям і пісням [9, 6].

Проте жінка-«птаха» у Г. Чубач ніколи не забуває про своє коріння, як високо не літає. Відтак, кожною наступною поезією авторка прямо чи метафорично підкреслює, що вона «не з великого міста», а «журав-

ка з подільського жита», яка «в душі несе високе небо» і «гніздом уміє дорожити». У своїй свободі і простоті лірична героїня (уособлення автора) щира, вона потребує природніх емоцій («тож мені плачу і сміху треба»), які надихають на створення такої проникливої жіночої лірики.

Другий типологічний напрямок, який розвиває Г. Чубач у «Журавці» — це образ жінки-матері. Цікавим видається те, що цей образ в текстах збірки є не безпосереднім (явним), а опосередкованим і проявляється через низку сюжетних колізій окремих віршів. Так, зокрема, у поезії «Вдома» [9, 15] авторка подає читачам різномірну реакціоліричного героя на красу природи та людського життя на батьківщині. У свідомості суб'єкта твору, міське життя, яке позначене модерними технологіями, красивим життям, раптово перетворюється на спогади давно минулих подій дитинства та юності: «Будуть краєни водою шуміти, Будуть клумби широкі цвісти, А мені пригадається жито, А мені пригадаєшся ти...» [9, 15].

Власне складність існування та самотність у великому індустріальному місті змушують ліричного героя — з метою психологічної рівноваги — поринути у світ гармонії природи батьківщини, що уявляється ним у цілісній різнобарвності:

Рідна хата на дві половини,
Тихий спокій дитячого сну.
Перед вами не маю провини,
А завжди відчуваю вину...

Суб'єктові твору знайоме в рідному краю все: хата, подвір'я, коледязь, їх кольорове розмаїття. Він настільки залюблений у цю красу батьківської оселі, що використовує лише пестливу лексику («відерце», «пісочок») спрямовану на підсилення ефекту чогось рідного (сакрального), зберігаючи при цьому своєрідну камерну тональність у всьому тексті. Ліричний герой лише тут по-справжньому відчуває всю сутність і глибину поняття «рідна домівка», «материнське тепло».

Вся ця багатошаровість краси «рідної домівки» відтворює ті психологічні риси людського характеру, що вирізняють у ліричному героєві реалістичну особистість, яка прагне спокою і вмиротвореності, що завжди давали матуся і батьківська оселя. Спогади, змальовані в аспекті автобіографізму, надають поезії «Вдома» ефекту різномірної цілісності, увиразненої семантично навантаженою епіфорою, що створює своєрідне гармонійне кільце у структурі твору:

Рідний дім залишається в серці,
Як далеко від нього не йди.

Щоб підвести читачів до рецепції тієї чи тієї ситуативної картини, тих чи тих вчинків суб'єктів твору, Г. Чубач вдається також до своєрідного внутрішнього діалогу ліричного героя зі своїми дитячими спогадами, розкриваючи їх через поетичний синтаксис віршів. Образ жінки-матері, тема батьківщини та родинного вогнища репрезентована і в наступних збірках Г. Чубач, зокрема «Пісня роду», «Другові дитинства», «В моїм краю» тощо.

Отже, проаналізовані вище показові поезії ранньої лірики С. Йовенко, І. Жиленко, Г. Чубач та Н. Білоцерківець на рівні синхронії та діахронії репрезентують типологічну низку жіночих образів в поетологічних (естетка, поетка, альтруїстка), дієвих (героїня, борчиня) та соціальних (мати, кохана, дружина) ролях. Узагальнюючи суспільно-історичні передумови активізації гендерної проблематики та появи як нового типу українських письменниць, так і нового типу їх героїнь, С. Філоненко влучно зауважує, що з'являється така «жінка, представниця інтелектуальної, мистецької еліти, яка усвідомлює драматизм свого буття в патріархальному світі, вбачає у творчості шлях до вивільнення з-під влади соціальних стереотипів і традиційних жіночих ролей, обстоює (...) одвічні цінності: любов, толерантність, мудрість» [8, 5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоцерківець Н. Балада про нескорених: лірика. Київ : Молодь, 1976. 47 с.
2. Горинь Б. Під світлим небом юності. *Слово Просвіти*. 2015. 28 вересня. Режим доступу : <http://slovoprosvity.org/2015/09/28/pid-svitlim-nebom-yunosti/>
3. Жиленко І. Соло на сольфі : поезії. Київ : Молодь, 1965. 80 с.
4. Забужко О. Незгасний маків цвіт. *Всесвіт*. 1990. № 1. С. 130–133.
5. Йовенко С. Міст через осінь : поезії. Київ : Дніпро, 1981. 247 с.
6. Кодак М. Авторська свідомість і класична поетика : монографія. 2-ге вид. Луцьк : ПДВ «Твердиня», 2014. 276 с.
7. Кулакевич Л. М. Концепція світу і людини в системі художніх координат ліричної та епічної творчості Світлани Йовенко : монографія. Дніпропетровськ : СПД Маковецький Ю. В., 2008. 190 с.
8. Філоненко С. Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років ХХ століття : монографія. Київ; Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. 158 с.
9. Чубач Г. Журавка : лірика. Київ : Радянський письменник, 1970. 80 с.

**ЖЕНСКИЕ ОБРАЗЫ В РАННЕЙ ЛИРИКЕ С. ЙОВЕНКО,
И. ЖИЛЕНКО, А. ЧУБАЧ И Н. БЕЛОЦЕРКОВЕЦ
(ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)**

Елена Ляшенко, канд. филол. наук, м. н. с.

Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины

Статья представляет результаты аналитического исследования типов женских образов в гендерно-философском аспекте. Теоретическую основу данного исследования составляет системно-типологический подход к литературному произведению и творчеству писателя, а также гендерные исследования в сфере феминного письма. Анализ поэзий С. Йовенко, И. Жиленко, А. Чубач и Н. Белоцерковец обнаруживает семантические особенности природы конфликта, которые вместе с концепцией личности и системой образно-поэтического выражения демонстрируют завершённую структуру женского письма.

Ключевые слова: *женская поэзия, женский образ, системно-типологический подход, женщина-герой, женщина-эстет, женщина-мать.*

**FEMALE IMAGES IN THE EARLY LYRICS OF S. YOVENKO,
I. ZHILENKO, A. CHUBACH AND N. BELOTSEKOVETS
(TYPOLOGICAL ASPECT)**

Olena Liashenko, PhD, Research Assistant

Institute of Literature T. G. Shevchenko NAS of Ukraine, Ukraine

The issue of women's identity has always been and is on time. On the pages of newspapers and magazines, new names of female writers who seek freedom, equality, dignity, self-esteem and tolerance are beginning to appear. Their aspirations are reflected in their work, where a new type of woman already appears. Among such interesting and little-known representatives of the 70's and 80's of the twentieth century. It should be noted the figures of I. Zhilenko, S. Yovenko, N. Belotsekovets and G. Chubach.

The theoretical basis of this research is the system-typological approach to the literary work and creativity of the writer, as well as gender studies in the field of feminine writing. There are many approaches to typological selection of female images in lyrics. We are close to the concept of «feminocentric literature». Thus, the focus of literature, in particular lyrics on the woman, her problems, her actions. At the same time, the identification of such indicative role-based attributes for value orientation purposes: woman-hero, woman-aesthete (woman-artist) and woman-mother.

For the early works of S. Yovenko, the image of the heroine (fighter) becomes one of the characteristic features of the images of various female characters. In N. Belotsekovets in women's images prevail not heroic, but more domestic, social features relating to the sphere of love and dedication: an altruist woman, a humble woman, a sympathetic woman, sometimes a fatalist. Analyzing a number of female images in I. Zhilenko, we find in the lyrical heroine the features of a woman-aesthete, woman-artist. She not only watches for the surrounding world, but also enjoys its beauty and harmony. Female images of G. Chubach are presented in two varieties-the woman-aesthetes, and the woman-mother.

The above illustrative poetry of an early lyric poetry S. Yovenko, I. Zhilenko, G. Chubach and N. Bilotserkivets at the level of synchronization and diachrony represent the typological range of female images in poetologic (esthete, artist, altruistic), active (heroine, fighter) and social (mother, lover, wife) roles.

Key words: feminine poetry, feminine image, systemic-typological approach, woman-hero, woman-esthete, woman-mother.

REFERENCES

1. Bilocerkevcij N. (1976), Balada pro neskorenykh : liryka [Ballad of the unbrowned : lyrics], Vydavnytstvo CK LKSMU «Molod», Kyiv [in Ukrainian].
2. Ghorynj B. (2015), Pid svitlym nebom junosti [Under the bright sky of youth], Slovo Prosvity [Word of Enlightenment]. 28 veresnja. Rezhym dostupu : <http://slovoprosvity.org/2015/09/28/pid-svitlim-nebom-yunosti/> [in Ukrainian].
3. Zhylenko I. (1965), Solo nasolfi : poeziji, Vydavnytstvo «Molod» Kyiv [in Ukrainian].
4. Zabuzhko O. (1990) Nezghasnyj makiv cvit // Vsesvit [Universe], no 1, pp. 130–133 [in Ukrainian].
5. Jovenko S. (1981), Mist cherezosinj : poeziji [Bridge through Autumn], Dnipro, Kyiv [in Ukrainian].
6. Kodak M. (2014), Avtorsjka svidomistj i klasychna poetyka : monohrafija [Author's Consciousness and Classical Poetics], 2-ghe vyd., PDV «Tverdynja», Lucjk [in Ukrainian].
7. Kulakevych L. M. (2008), Koncepcija svitu i ljudyny v systemi khudozhnikh koordynat lirychnoji ta epichnoji tvorchosti Svitlany Yovenko : monohrafija [The concept of peace and man in the system of artistic coordinates of lyrical and epic creativity Svetlana Yovenko : monograph], Vydavnytstvo «SPD MakovecjkijJu.V.», Dnipropetrovsjk [in Ukrainian].
8. Filonenko S. (2006), Koncepcija osobystosti zhinky v ukrajinsjkij zhinochij prozi 90s rokiv 20th stolittja : monohrafija [Concept of the personality of a woman in the Ukrainian female prose of the 90s of the twentieth century : monograph], -TOV «Vydavnyctvo «Aspekt-Polighraf», Nizhyn ; Kyiv [in Ukrainian].
9. Chubach Gh. (1970), Zhuravka : liryka [Zhuravka : lyrics]. Radjansjkij pysjmennyk, Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30 березня 2019 р.